

Muhtemelen 927 (1521) yılında tamamlanan eser, önemli resmî yazışmalara dair örnekler ihtiva eden bir münşeât mecmuasıdır (yazma nüshaları için bk. Münzevî, III, 2122). Gottfried Hermann eser hakkında doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). 6. *Habîbü's-siyer fî aḥbâri efrâdi'l-beşer*. Hândmîr'in seyyidler, kadılar ve sadrîların reisi olan Giyâseddin Muhammed b. Yûsuf-ı Hüseyinî adına 927'de (1521) yazmaya başlayıp onun öldürülmesinden sonra Safevîler'in Herat valisi Şamlu oymağından Durmuş Han'ın veziri Hâce Habîbullah-ı Sâvecî'nin adına 930'da (1524) tamamladığı umumi dünya tarihidir; ikinci ithaftan dolayı esere *Habîbü's-siyer* adı verilmiştir. Üç cilt olarak yazılan ve yaratılıştan başlayıp Şah İsmâil'in ölümüne (930/1524) kadar gelen kitapta Hândmîr'in, dedesi Mîrhând'ın *Ravzatü's-şafâ*'da bahsetmediği bazı devletlere de yer verdiği görülür. Müellifin Hüseyin Baykara ve oğulları, Şah İsmâil, Bâbü, Hümâyün ve Şeybânî Han devrinde cereyan eden olayların bir kısmına bizzat katılması ve bazılarında şahit olması sebebiyle eser yazıldığı dönemin tarihi açısından önemli bir kaynaktır. Reşîdüddin Fazlullah'ın metoduna uyularak kronolojinin değil devletlerin esas alındığı kitapta, anlatılan her devrin sonunda o dönemin vezirleri ve diğer devlet adamları, seyyidler, nakibler, ulemâ, fuzalâ ve şairler hakkında geniş bilgi verilir ki bu husus Farsça tarih yazıcılığı açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Daha sonra gelen Safevî tarihçileri de bu usulü takip etmişlerdir. Damad İbrâhim Paşa'nın himmetiyle oluşturulan sekiz kişilik bir heyet tarafından (Halep Kadısı Mansûrfzâde Efendi, müderris Fasîhî Hasan Efendi, Dürribirâderi Sa'd Efendi, Kasımpaşa Mevlevîhânesi şeyhi Mûsâ Efendi, Hâcegân-ı Dîvân'dan Nahîfî Efendi, divan kâtibi Fâiz Efendi, divan kâtibi Şurmî Efendi, Defter-i Hâkânî kâtibi Seyyid Osmanîye Ktp., nr. 4889) yayımlanmış (Bombay 1263, 1857; Tahran 1263 h., 1271/1855, 1276, 1333, 1353), ayrıca bazı Batı dillerine kısmî tercüme yapılmıştır (Storey, I/1, s. 107 vd.). Hândmîr'in oğlu Emîr Mahmud, 957 (1550) yılında esere Şah İsmâil ve Tahmasb dönemlerini ihtiva eden bir zeyil yazmıştır (*Târîh-i Şâh İsmâil ve Şâh Tahmâsb-ı Şafevî: Zeyl-i Târîh-i Habîbü's-siyer*, nşr. M. Ali Cerrâhî, Tahran 1375 hş.). 7. *Âşârü'l-mülûk ve'l-enbiyâ*. 931'de (1524-25) tamamlan-

mış olup *Habîbü's-siyer*'in özeti mahiyetindedir. 8. *Kânûn-i Hümâyûnî (Hümâyûnnâme)*. 941 (1534-35) yılında yazılan eser Hümâyün'un faaliyetlerini anlatmakta ve menkıbelerine yer vermektedir (nşr. M. Hidayat Hosain, Calcutta 1359/1940). 9. *Münteḥab-ı Târîh-i Vaşşâf*. Günümüze ulaşmayan bu eserin ilhanlı devri tarihçilerinden Vassâf'ın tarihinin bir özeti olduğu anlaşılmaktadır.

Hândmîr ayrıca dedesi Mîrhând'ın *Ravzatü's-şafâ* adlı eserine bir zeyil yazmış ve bu zeyli *Habîbü's-siyer*'e aynen almıştır. Abbas Azzâvî, onun *Cevâhirü'l-aḥbâr ve Ğarâ'ibü'l-esrâr* adlı iki eserinin daha olduğunu söyler (*et-Ta'rif bi'l-mü'errihin*, I, 226). Hândmîr'in eserlerinde yer yer bazı Farsça şiiirlere de rastlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hândmîr, *Düstürü'l-vüzerâ* (nşr. Saîd-i Neffsî), Tahran 2535 şş., mukaddime; a.e. (trc. Harbî Emîn Süleyman), Kahire 1980, s. 9-61; a.mlf., *Habîbü's-siyer*, Celâleddin-i Hümâyî'nin mukaddimesi, s. 2-44; Bâbü, *Vekâyi'* (Arat), I, 587; II, 386; Fırışte, *Gülşen-i İbrâhîm: Târîh-i Fırışte*, Kalkûta 1247/1832, I, 402; Çelebizâde Âsm, *Târîh*, İstanbul 1282, s. 360-361; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 96-98; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 101-109, 304, 1279; I/2, s. 795, 1091; Abdülhüseyn-i Nevâî, *Ricâl-i Kitâb-i Habîbü's-siyer*, Tahran 1324/1945; Abbas Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-mü'errihin fî 'ahdi'l-Moğol ve't-Türkân*, Bağdad 1376/1957, I, 225-228; Münzevî, *Fihrist*, II/2, s. 1675 vd.; III, 2122; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 303, 364, 376, 397, 403, 541-545, 586; Neffsî, *Târîh-i Nazm u Neşr*, I, 240-241; Rypka, *HIL*, s. 434, 437; G. Hermann, *Der Historische Gehalt des "Name-yi nami" von Handmir* (doktora tezi, 1968), Universität Göttingen; Mehmet İpşirli, "Lâle Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987, s. 34, 36-37; Zeki Velidi Togan, "Hândmîr", *IA*, V/1, s. 210-211; H. Beveridge - J. T. P. de Bruijn, "*Khwândamir*", *EP* (Ing.), IV, 1020-1022.

İSMÂİL AKA

HÂNE

(خانه)

Osmanlılar'da bir nüfus ve vergi birimi.

Farsça'dan Türkçe'ye geçen hâne kelimesi "ev, bina, ikametgâh; aile; bir cetvelde veya şemadaki alt bölümler; dama ve satranç tahtasındaki karelerden her biri; tavla oyununda pulların üzerine konulduğu dilimler; matematikte sayılar sisteminde birler, onlar, yüzler" gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bazı isimlerin

sonuna eklenerek postahâne, hastahâne, boyahâne, yemekhâne gibi kelimeler de türetilmiştir. Osmanlılar'da kanunnâmelerden anlaşıldığına göre hâne, "Emlâk kısmı satılsa, eğer hâne ve ger bağıdır" ifadesinde "ev"; "Dağda kestikleri odun için hânedan hâneye birer akçe alırmış"; "Her hânedan birer nevgi yağ alalar" şeklindeki ibarelerde "vergi hânesi, vergi matrahi" anlamını taşır. Bunun yanı sıra tahrir defterlerinde çok sık rastlanan kelime "aile" karşılığı olarak kullanılmakta, bu sebeple Batı diillerine "feu, household, familie" şeklinde tercüme edilmektedir.

Vergiye esas olan bir maliye terimi özelliği de taşıyan hânenin kaç kişilik bir aileyi ifade ettiği meselesi tartışmalıdır. Bununla "avârizhâne" tabiri arasındaki münasebet de açık değildir. Osmanlı tahrir defterlerinde "hâne-i avâriz" başlığı altında vergi mükellefi erkeklerin sayısının, "hâne-i gayr-ı avâriz" içerisinde imam, müezzin, hatip, âmâ, müflis vb. vergiden muaf olanların kaydedilmiş olması, XVI. yüzyılda bir hânenin bir avârizhâneye eşit bulunduğu olur, fakat daha sonraki yüzyıllarda avârizhâne tabirinin farklı bir vergi birimi ölçüsü haline geldiğini gösterir. Sultanların ve emîrlerin vakıf arazilerinde oturanlar da 922 (1516) tarihli Biga Kanunnâmesi'nin sonuna eklenen bir listede avârizhâne olarak gösterilmiştir. Bunlar vergilerini devlete değil vakıf sahipleri adına mütevellilere ödemekteydiler.

Ömer Lutfi Barkan hâneyi yani aileyi beş kişi olarak kabul etmiş, bu teklif sonradan pek çok kimse tarafından benimsenmiştir. Bununla beraber hâne katsayısının bu miktardan daha az veya daha fazla olduğunu kabul edenler de vardır. Josiah C. Russell, XVI. yüzyılda İspanya Arapları'nın durumunu göz önünde bulundurarak Barkan'ın fikrini benimser görünmekte, ancak Venedik kaynaklarına dayanarak Osmanlı Devleti'nde hristiyan veya yahudi erkeklerin on iki-on dört yaşları arasında haraç ödemeye başladıkları gerekçesiyle 3,5 katsayısını ileri sürmektedir. M. A. Cook 4,5, Bruce McGowan, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Semendire sancağında 3,57, Segedin'de 4,59, D'Ula'da 5,26, Srem'de 6 katsayısını uygun bulmaktadır. Böylece hâne adedinin farklı sancaklarda değişik miktarlarda olduğunu belirtmektedir. M. Mehdî İlhan, kendi mahallî araştırmalarının sonucu Âmid (Diyarbakır) sancağında hâne mevcudu-

nun 5,5 olabileceği kanaatindedir. Bernard Lewis bu katsayıyı 5-8, Faruk Sümer 7, Halil İnalıc XV. yüzyıl sonlarında Bursa'da 9, fakat XIX. yüzyılda İstanbul'da 3-4 olarak hesaplamaktadır. II. Bayezid devrinden (1481-1512) kalma olduğu tahmin edilen bir defterdeki sürgün edilmişlerle ilgili bir cetvelde yer alan ve aile reisinin isimleriyle belirtilen hâne mevcutlarının bir kısmının iki, üç, dört nüfuslu olduğu, ancak genel toplamının 180 nefer (kişi) ve hâne miktarının da otuz üç oluşu sonucunda ortalamasının 5,45'e ulaştığı görülmektedir.

XIX. yüzyılda Balkanlar'dan, Kafkasya'dan, Kuzey Karadeniz ülkelerinden ve diğer yerlerden Anadolu'ya yönelik göçmenlere ait listelerdeki nefer ve hâne verilerinin incelenmesinden, bu yüzyılda bir hânedeki nüfus sayısının 4,11 ile 4,17 arasında olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu katsayı yörelere göre değişmekte, bizzat devlet adamları tarafından bile aynı devirde bazan 5, bazan da 3 olarak hesaplanmaktadır.

Gerek II. Bayezid devrine ait olduğu sanılan defterde, gerek göçmen listelerinde (XIX. yüzyıla ait) hâne mensupları arasındaki akrabalık ilişkilerini de bulmak mümkündür. Otuz üç hâne (aile) içerisinde birinde aile reisinin dört, birinin üç, beşinin iki hanımı, diğerlerinin tek hanımı bulunmaktadır. Çocuk sayısı da azdır. Kalabalık ailelerde sayıyı arttıran çocuklar değil birlikte oturlan kardeşlerin sayısının fazla oluşudur. XVI. yüzyılda Bursa'da ailelerden % 27'sinin çocuksuz, % 20'sinin tek çocuklu, % 18'inin iki çocuklu olduğu tespit edilmiştir. Tereke defterlerine dayanarak yapılan araştırmalarda XVII. yüzyılda İstanbul'da ve Edirne'de 1000'in üzerindeki erkekte % 92'den fazlasının tek kadınla evli olduğu, aile başına düşen çocuk sayısının da iki civarında bulunduğu görülmektedir. XVIII. yüzyılda Ankara'da da aynı tür defterlerden yukarıdakine yakın sonuçlar alınmıştır. 812 aile üzerinde yapılan bir inceleme bunlar arasında çok evli olanların % 12 nisbetinde olduğunu, müslüman ailelerde çocuk sayısının ortalama 2,4, gayri müslimlerde 2,7'yi bulduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca zamanın sağlık şartları çerçevesinde çocuk ölümlerinin çok olması da hâne hesaplamalarında dikkate alınmalıdır. Bundan dolayı tahrir defterlerindeki hâne sayılarının kaç nüfusa teka-bül ettiğinin hesaplanmasında, geçmiş yüzyıllarda ailelerin çok çocuklu bulunduğu var sayımına dayanarak rakamları,

katsayıları arttırıp kabartmanın yerinde olmadığı anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, *Müteferrika Kalemî*, nr. 36806, s. 530-535, 648-663; Barkan, *Kanunlar*, s. 21; a.m.f., "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *TTK Belgeler*, III/5-6 (1966), s. 14; K. Liebe-Harkort, *Beiträge zur sozialen und wirtschaftlichen Lage Bursas an Anfang des 16. Jahrhunderts*, Hamburg 1970, tür.yer.; M. A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia (1450-1600)*, London 1972, s. 85, 90, 98; A. Cohen - B. Lewis, *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*, New Jersey 1978, s. 15; Hüseyin Özdeğer, *1463-1650 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988, s. 45 vd.; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989, s. 123-124; a.m.f., "Çift Resmî", *DİA*, VIII, 309-310; Behset Karaca, "1518 (H. 924) Tarihli Tahrir Defterine Göre Kiği Sancağı", *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun 1993, s. 141; Halil İnalıc, *From Empire to Republic*, İstanbul 1995, s. 61-72; a.m.f., "Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dâir Vesikalar", *TTK Belleten*, XXIV/93 (1960), s. 45-102; a.m.f., "İstanbul", *Eİ²* (İng.), IV, 243; Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri: Askerî Kassama Ait: Onyedinci Asır (Sosyo-Ekonomik Tahvil)*, İstanbul 1995; B. Lewis, "The Ottoman Archives as a Source for the History of the Arab Lands", *JRAS* (1951), s. 139-155; a.m.f., "Studies in the Ottoman Archives", *BSOAS*, XVI (1954), s. 469-501; J. C. Russell, "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", *JESHO*, III/3 (1960), s. 265-266; J. Matešić, "Das Suffix -ana (< neupers. hâne) im Südslavischen", *ZBalk*, IV (1966), s. 78-88; B. McGowan, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)", *Ar.Ott.*, I (1969), s. 139-196; Nejat Göyünc, "Hâne Deyimi Hakkında", *TD*, sy. 32 (1979), s. 331-348; M. Mehdi İlhan, "Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar", *TTK Belleten*, LIV/209 (1990), s. 213-232; a.m.f., "Onaltıncı Asırda Diyarbakır Şehrinin Nüfusu ve Mahallelere Dağılımı", *Ziya Gökalp Dergisi*, sy. 69, Ankara 1991, s. 49-72; Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *TTK Belleten*, LIV/211 (1990), s. 945-961; Faruk Sümer, "Kayı", *İA*, IV, 461; Halil Sahillioğlu, "Avânız", *DİA*, IV, 108-109.

NEJAT GÖYÜNC

HÂNE

(خانه)

Türk müzikisinde
bir eseri meydana getiren
bölümlerden her biri.

Türk müzikisinin gerek saz gerekse sözlü formları, her birine hâne adı verilen belirli sayıda bölümlerin bir araya gelmesiyle oluşur. Bu formlarda hâne sayısı genellikle dördttür. Fakat dördten az veya çok hânedan meydana gelen formlar da vardır. Peşrev, saz semâisi, longa, sirto gi-

bi saz eseri formları ile mi'râciyye, kâr, beste, ağır ve yürük semâi gibi sözlü büyük formların her bölümüne hâne adı verilir. Bu terimin şarkı, ilâhi, nefes, türkû vb. küçük formlarda kullanılması yaygın değilse de bunları meydana getiren bölümler gerçekte birer hânedir. Mevlevî âyinlerinde hâne yerine selâm tabiri kullanılmıştır.

Peşrev ve saz semâilerinde her bölüm mülâzime ile birlikte hâneyi oluşturur. Aynı bir mülâzimesi olmayan bazı peşrev ve saz semâilerinde hânelerden biri, genellikle de I. hâne (bazan da II. hâne) mülâzime yerine kullanılır. Bazılarında da mülâzime az çok farkla her hânenin sonuna ekli bulunur. Peşrev ve saz semâileri genellikle dört hâneli ise de hâne sayısı daha az veya daha fazla olanları da vardır. Bazı peşrevler üç veya beş hâneli ya da zeyilli olabilir. Bilhassa darb-ı fetih usulüyle ölçülmüş peşrevlerde II. hâne aslında zeyildir, bundan dolayı bu peşrevler daha sonra beş hâneli zannedilmiş veya öyle itibar edilmiştir. Genel olarak dört hâneli bir peşrev veya saz semâisinin hâne ve mülâzime şeması şöyledir:

I. hâne + mülâzime

II. hâne + mülâzime

III. hâne + mülâzime

IV. hâne + mülâzime

Sözlü Türk müzikisi formlarından olan kârlar kompozisyon özelliğine göre hâne veya bent adını alan bölümlerden oluşur. Beste, ağır ve yürük semâiler, her zaman dört mısralı olmalarına rağmen ayrıca kompozisyon özelliğine göre "murabba" (dört hâneli) veya "nakış" (iki hâneli) adını alır. Bu formların murabba şekillerinde her mısra terennümle birlikte bir hâneyi oluşturur. Hâneler, kompozisyondaki yerlerine ve görevlerine göre ayrıca adlandırılır.

I. hâne = 1. mısra + terennüm = A+B = zemin hâne

II. hâne = 2. mısra + terennüm = A+B = nakarat hâne

III. hâne = 3. mısra + terennüm = C+B veya D=miyan hâne

IV. hâne = 4. mısra + terennüm = A+B = nakarat hâne

Beste, ağır ve yürük semâilerin murabba şekillerinin ana yapısı yukarıdaki şemada belirtildiği gibi ise de bazı değişik kompozisyon özellikleri taşıyanları da vardır. Bu yapıdaki bir beste için "murabba beste" tabiri kullanılır; fakat aynı yapıdaki ağır ve yürük semâilere "murab-